

Knelpunten en ontwerpprincipes voor rechtvaardiger lokaal eigendom in de regionale energietransitie

Een exploratief onderzoek in de Provincie Overijssel

Samenvatting

Zoals veel andere Regionale Energie Strategieën (RES), streven ook de RES-regio's Twente en West-Overijssel naar 50% lokaal eigendom. Lokaal eigendom wordt vaak gezien als manier om draagvlak voor de energietransitie te vergroten en een eerlijkere verdeling van lusten en lasten tot stand te brengen. Tegelijkertijd kan lokaal eigendom ook tot nieuwe vragen en zorgen over rechtvaardigheid leiden. Welke rechtvaardigheidskwesties spelen een rol in het streven naar minstens 50% lokaal eigendom in zon- en wind projecten in Overijssel? Dat heeft het JustRES project van Wageningen Universiteit geanalyseerd op basis van interviews en workshops met beleidsactoren, lokale initiatieven en marktpartijen in Overijssel. Op basis van de inzichten uit de wetenschap en praktijk hebben we een aantal knelpunten, dilemma's en ontwerpprincipes voor rechtvaardiger lokaal eigendom geformuleerd.

Wij onderscheiden 15 knelpunten voor rechtvaardiger lokaal eigendom, ingedeeld in de drie aspecten van energierechtvaardigheid: distributioneel, procedureel en erkenning, zie Tabel A.

Tabel A: Knelpunten voor meer rechtvaardig lokaal eigendom

Distributioneel 	Procedureel 	Erkenning
1 Direct omwonenden	Zeggenschap	Tussen gemeente en energievoorziening
2 Lokaal eigendom als verdienmodel	Transparantie	Tussen bewoners en energievoorziening
3 Meervoudige waardecreatie	Gelijkwaardigheid & gelijk speelveld	Tussen energievoorziening en wijk- of buurtinitiatief
4 Financiële drempel	Inclusiviteit van of door coöperaties	Tussen bewoners en projectontwikkelaars
5 Koppeling met energiearmoede	Zeggenschap in projectvergunning	Tussen bewoners en gemeente

Op basis van deze knelpunten kunnen we een viertal dilemma's voor rechtvaardigheid afleiden. Deze dilemma's geven de spanningsvelden tussen verschillende aspecten van rechtvaardigheid weer. Zie Figuur A voor de vier rechtvaardigheidsdilemma's.

Rechtvaardigheidsdilemma's 			
1. Overvragen van bewoners vs. gebrek aan zeggenschap	2. Lokale identiteit vasthouden vs. professionalisering	3. Transparantie vs. organisatiebelang	4. Financiële participatie vs. gebrek aan investeringskracht

Figuur A: Rechtvaardigheidsdilemma's

Tenslotte zijn er in samenwerking met belanghebbenden een aantal ontwerpprincipes voor rechtvaardiger lokaal eigendom ge-co-creëerd, zie Figuur B.

Figuur B: Ontwerpprincipes voor rechtvaardiger lokaal eigendom

Concluderend kunnen we stellen dat het streven naar lokaal eigendom niet alleen afhankelijk is van bestuurlijke, wettelijke of technische factoren. Vraagstukken rondom erkenning, eerlijke procedures en een eerlijke verdeling zijn inherent aan lokaal eigendom. De lens van energierechtvaardigheid kan beleidsactoren sensitiever maken voor de ethische kwesties rondom lokaal eigendom en biedt handvatten om deze uitdagingen herkenbaar en bespreekbaar te maken. Vanuit daar kan het gesprek gevoerd worden hoe *rechtvaardig* lokaal eigendom kan worden nagestreefd.

Inhoud

1 Over het onderzoek	1
Aanleiding	1
Achtergrond JustRES	1
Verantwoording	1
2 Wat is energierechtvaardigheid?	2
3. Lokaal eigendom	3
Wat is lokaal eigendom?	3
Juridisch kader.....	3
Stand van zaken lokaal eigendom in Overijssel	4
4. Bevindingen over lokaal eigendom en rechtvaardigheid in Overijssel.....	5
Distributieel rechtvaardigheid	5
Procedureel rechtvaardigheid.....	6
Rechtvaardigheid door erkenning	8
5. Conclusie.....	10
Knelpunten.....	10
Rechtvaardigheids-dilemma's	10
Ontwerpprincipes voor rechtvaardiger lokaal eigendom	11
Colofon	13

1 Over het onderzoek

Aanleiding

In het Klimaatakkoord van 2019 is de ambitie van minstens 50% lokaal eigendom van zon- en windinstallaties op land geformuleerd¹. Dit streven is overgenomen door de Provincie Overijssel², de RES-regio Twente³, de RES-regio West-Overijssel⁴ en een groot aantal Overijsselse gemeenten. Lokaal eigendom wordt daarin beschouwd als middel om draagvlak voor nieuwe zonne- en wind op land projecten te verkrijgen. Ook een eerlijke verdeling van lusten en lasten is een belangrijke drijfveer. Hernieuwbare energieprojecten in lokaal eigendom kunnen echter tot zorgen over zeggenschap leiden en verdelingsvraagstukken oproepen. Onbekend is wat de relatie is tussen lokaal eigendom en rechtvaardigheid bij nieuwe zon- en windprojecten op land. Het uitgangspunt van dit onderzoek was daarom de vraag:

Welke rechtvaardigheidskwesties spelen een rol in het streven naar minstens 50% lokaal eigendom in zon- en wind projecten in Overijssel?

Achtergrond JustRES

Het onderzoek vond plaats onder de vlag van het JustRES project (Fostering social and spatial justice in regional energy strategies of Overijssel, 2020-2025) en is uitgevoerd door de vakgroep Milieubeleid aan Wageningen Universiteit in samenwerking met partners. Het JustRES project werd gefinancierd door het NWO programma Maatschappelijke Aspecten van de Regionale Energietransitie (MARET, NWO project nummer 408.ME.19.408). Het doel van het project was om inzicht te krijgen in sociaal-ruimtelijke rechtvaardigheidskwesties in de regionale energietransitie. In een eerdere fase van dit project (2020 – 2023) onderzochten we hoe bewoners denken over energierechtvaardigheid.

Dit rapport beslaat de tweede fase (2024) waarin we ons verdiepten in hoe lokaal eigendom bij kan dragen aan een rechtvaardigere energietransitie, en in welke vorm. Het doel in deze tweede fase was tevens om samen met belanghebbenden handelingsperspectieven te ontwikkelen die kunnen bijdragen aan (het ervaren van) een rechtvaardige transitie.

Verantwoording

Om deze vraag te beantwoorden hebben wij 21 interviews gevoerd met lokale energie initiatieven, gemeenteambtenaren, wethouders, commerciële ontwikkelaars, maatschappelijke organisaties en afgevaardigden van de RES West-Overijssel, RES Twente en NPRES. Interviews vonden digitaal (15) of fysiek plaats (5) en duurden ongeveer een uur. De interviews werden na het geven van *informed* consent van de respondent opgetekend.

Ter aanvulling op de interviews hebben wij drie interactieve werksessies met beleidsactoren georganiseerd. Twee werksessies vonden plaats in het kader van de werkplaatsen van Nieuwe Energie Overijssel, respectievelijk een in de RES-regio West-Overijssel (18 april 2024) en een in Twente (13 juni 2024). Een derde workshop, tevens de slotbijeenkomst van het JustRES project, werd voor de hele Provincie georganiseerd en vond plaats op 9 oktober 2024 in Zwolle.

De knelpunten zijn afgeleid van de uitspraken van bevroegden tijdens interviews en co-creatieworkshops. De rechtvaardigheidsdilemma's zijn gebaseerd op een interpretatie van de knelpunten vanuit rechtvaardigheidsperspectief. De ontwerpprincipes zijn werden in co-creatie met deelnemers van het onderzoek ontwikkeld.

De resultaten zijn uitdrukkelijk uitkomsten van exploratief onderzoek en geven aanleiding voor verder onderzoek en experimenteren. Voor een meer representatief onderzoek voor heel Overijssel zou een grotere en meer diverse groep belanghebbenden bevroegd moeten worden.

¹ Bron: [Klimaatakkoord](#)

² Bron: [Coalitieakkoord Provincie Overijssel 2023-2027](#)

³ Bron: [Handreiking lokaal eigendom van RES Twente](#)

⁴ Bron: [Website RES West-Overijssel](#)

2 Wat is energierechtvaardigheid?

Het concept van energierechtvaardigheid heeft de afgelopen jaren steeds meer aandacht gekregen vanuit beleidsmakers, energiecoöperaties en onderzoekers. Hierbij wordt vaak onderscheid gemaakt tussen drie soorten energierechtvaardigheid ([Jenkins et al., 2016](#)), zie figuur 1.

Distributionele rechtvaardigheid

wordt ook wel distributieve of verdelingsrechtvaardigheid genoemd en is de meest bekende vorm van rechtvaardigheid. Dit heeft betrekking op de verdeling van lusten en lasten van energieopwekking en -verbruik. Dit kan gaan over financiële gevolgen, maar ook over werkgelegenheid, kennisopbouw, saamhorigheid (lusten), horizonvervuiling, slagschaduw of zorgen om de gezondheid (lasten).

Procedurele rechtvaardigheid gaat over procedures, zoals de manier van besluitvorming. Cruciaal in het borgen van procedurele

rechtvaardigheid zijn transparantie, gelijkwaardige samenwerkingen, empowerment en de capaciteit om mee te beslissen in beslissingen waar men bij betrokken is.

Erkenningsrechtvaardigheid

is in veel opzichten de basis van de eerdere twee aspecten van rechtvaardigheid. Het gaat om het erkennen en respecteren van identiteiten, meningen en standpunten van individuen en groepen. Onrechtvaardigheid ontstaat op het moment dat iemand of een groepering zich niet gezien voelt omdat diens identiteit niet erkend of gerespecteerd wordt of verkeerd begrepen wordt ("miskenning").

Een voorbeeld hiervan is de veronderstelling dat tegenstanders van windmolens alleen handelen vanuit eigenbelang en geen bijdrage aan de hernieuwbare energieopwekking willen leveren. De weerstand tegen windmolens is echter vaak gegrond in dieper gewortelde overtuigingen zoals de angst voor negatieve

gezondheidseffecten of zorgen over aantasting van het landschap waar mensen zich mee verbonden voelen. Het miskennen van deze onderliggende zorgen en belangen kan worden gezien als onrechtvaardig.

Rechtvaardigheid heeft de afgelopen jaren steeds meer aandacht gekregen onder beleidsmakers, zie bijvoorbeeld het [WRR rapport over rechtvaardigheid in klimaatbeleid](#) of dit [whitepaper van Topsector Energie over energierechtvaardigheid](#).

Figuur 1: Visualisatie energierechtvaardigheid met citaten van Overijsselse bewoners uit eerste fase van JustRES

3. Lokaal eigendom

Lokaal eigendom is een belangrijk onderdeel in de aanpak van de regionale energietransitie. Vanuit het Nationaal Programma RES (NPRES) wordt een algemene definitie gegeven, waar regio's vervolgens verder invulling aan kunnen geven.

Wat is lokaal eigendom?

Definitie

Het ministerie van Groene Groei en Klimaat (daarvoor: EZK) en de NPRES definiëren lokaal eigendom als het juridische eigendom van zonneparken en windmolens op land door bewoners, bewonerscollectieven of lokale bedrijven.

Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen drie types lokaal eigendom⁵:

1. **Bewonerscollectieven en lokale partners** (coöperatief eigendom): eigendom van een collectief samenwerkingsverband van bewoners, lokale ondernemers, agrariërs of andere lokale partners in de omgeving van het project. Hierbij horen onder andere energiecoöperaties of stichtingen. Uitgangspunt is dat iedereen uit de lokale omgeving, inclusief de omwonenden de kans moet hebben gehad om deel te nemen in het project.
2. **Publiek**: eigendom van gemeenten, waterschappen, drinkwaterbedrijven, e.d. Dit omvat ook eigendom van bedrijven met 100% publieke aandeelhouders.
3. **Lokale bedrijven**: eigendom van lokale ondernemers, agrariërs, maatschappelijke instellingen met een lokale

vestiging (vaak op eigen terrein). Er zijn geen richtlijnen voor wat als 'lokaal' wordt gedefinieerd. Dit kan in de respectievelijke context door overheidsbeleid verder afgebakend worden.

4. **Geen lokaal eigendom**: eigendom van een partij die niet in de omgeving van het project is gevestigd. Vaak is dit een projectontwikkelaar, maar het kan ook een investeringsfonds, vastgoedbedrijf of ander bedrijf zijn.

Varianten van lokaal eigendom

Er is sprake van **gedeeld lokaal eigendom** als het eigendom voor een deel van een lokale partner zoals boven genoemd is, en voor een deel van een externe partij, meestal een (semi)commerciële projectontwikkelaar.

Verder wordt onderscheid gemaakt tussen lokaal eigendom **in de ontwikkelfase** en lokaal eigendom **in de exploitatiefase**. Lokaal eigendom in de ontwikkelfase houdt in, dat een of meerdere lokale partijen tijdens de ontwikkelfase aandelen in het project heeft. De lokale partij draagt dan mede het financiële risico en kan projectmatig (mee)beslissen, bijvoorbeeld over het type technologie en welke partijen er voor verdere diensten worden ingehuurd (uitvoerders, technisch en juridisch advies etc.). Bij lokaal eigendom in de exploitatiefase draagt een ontwikkelaar het eigenaarschap (gedeeltelijk) over aan een lokale partij. De lokale partij heeft (mede)zeggenschap over de verdeling van de opbrengsten van energieopwekking. In

sommige gevallen kiest een energiecoöperatie hiervoor om substantiële financiële risico's bij de ontwikkeling te vermijden, maar wel (mede)eigenaarschap in de exploitatiefase te verkrijgen.

Lokaal eigendom en financiële participatie

In de praktijk bestaat er nogal begripsverwarring tussen lokaal eigendom en financiële participatie. Lokaal eigendom is een specifieke vorm van financiële participatie. Andere vormen van financiële participatie zijn omgevingsfondsen, omwonendenvergoedingen en financiële deelneming. Deze vormen van financiële participatie brengen een mindere mate en omvang van zeggenschap met zich mee dan lokaal eigendom.

Juridisch kader

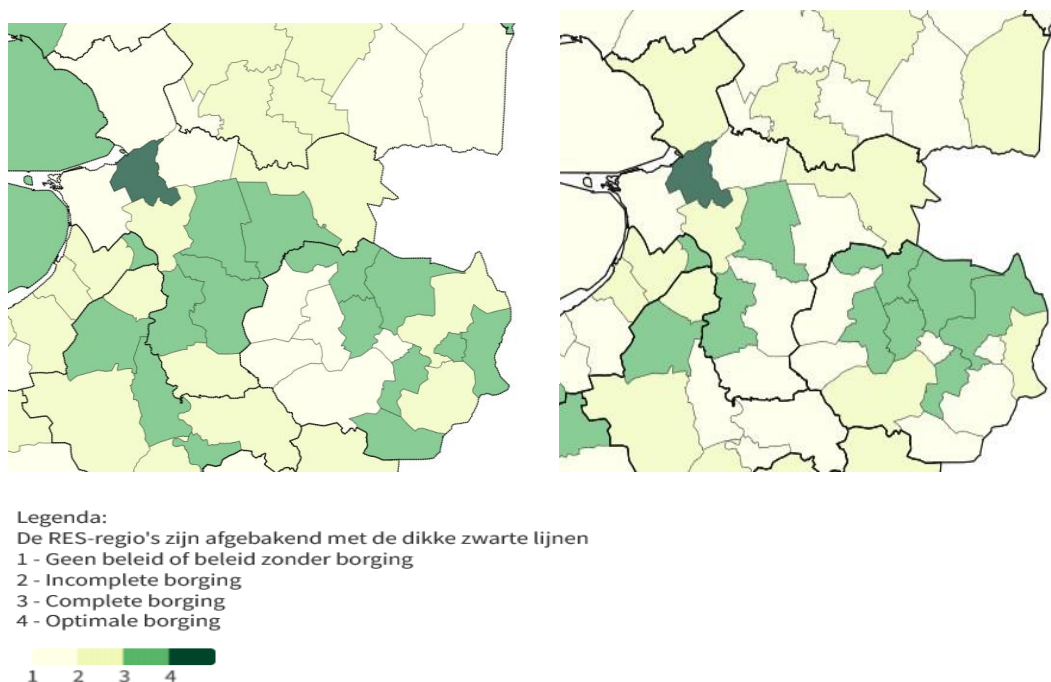
Juridisch gezien laat zich lokaal eigendom niet afdwingen. Dat wil zeggen dat een project wettelijk niet afgekeurd mag worden op de grondslag dat er geen lokaal eigendom gerealiseerd is. Wel bestaat er een **inspanningsverplichting**: Bij de niet-totstandkoming van lokaal eigendom moeten initiatiefnemers aantonen hoe zij zich ervoor ingespannen hebben.

Ga naar het [NPRES Werkblad Lokaal Eigendom](#) voor verdiepend materiaal, inspirerende voorbeelden, een webinar en praktische handvatten voor borging in beleid.

⁵ Bron: [NPRES Werkblad Lokaal Eigendom](#)

Stand van zaken lokaal eigendom in Overijssel

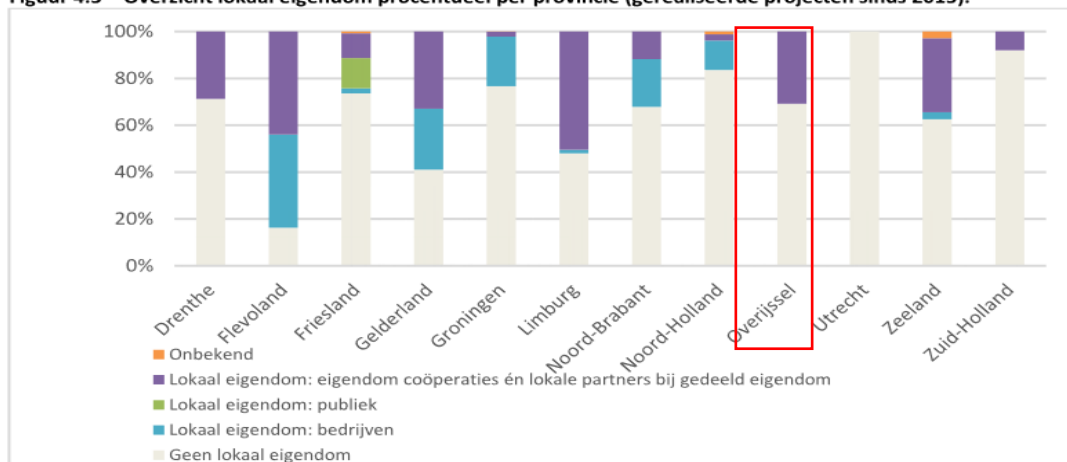
De monitor financiële participatie van het NPRES houdt de beleidsontwikkelingen rondom lokaal eigendom in de RES regio's en respectievelijke gemeenten bij. Figuur 2 toont in hoeverre lokaal eigendom in het beleid van verschillende gemeenten in 2022 in Overijssel vastgelegd is (links: zon, rechts: wind). Incomplete borging betekent dat lokaal eigendom in het beleid genoemd is maar geen inspanningsverplichting. Optimale borging houdt onder andere in dat energiecoöperaties ondersteund worden.⁶

Figuur 2: Borging van lokaal eigendom in beleid per gemeente, links: zon; rechts: wind ⁶

Figuur 3 toont het percentage lokaal eigendom dat in projecten sinds 2015 tot 2022 gerealiseerd is in alle provincies. In Overijssel (rode kwadrant) zijn tussen de 30 en 40% van hernieuwbare opwekcapaciteiten in lokaal eigendom ontwikkeld. Dit is vergelijkbaar met buurprovincies Drenthe en Friesland, en lager dan Gelderland.

Figuur 4.5 – Overzicht lokaal eigendom procentueel per provincie (gerealiseerde projecten sinds 2015).

Figuur 3: Percentage lokaal eigendom in projecten sinds 2015 per provincie ⁷

⁶ Zie deze [Toelichting](#) voor nadere uitleg over de categorieën

⁷ Bron: [Monitor Financiële Participatie 2022 \(RVO\)](#)

4. Bevindingen over lokaal eigendom en rechtvaardigheid in Overijssel

De bevindingen uit de interviews en drie werksessies met in totaal 40 ambtenaren en andere stakeholders in de provincie Overijssel over rechtvaardigheidsknelpunten en dilemma's in het streven naar lokaal eigendom presenteren we hier aan de hand van de drie categorieën van rechtvaardigheid: distributie, procedures en erkenning.

Distributionele rechtvaardigheid

1| Direct omwonenden

Distributieve onrechtvaardigheid in relatie tot lokaal eigendom kan optreden als de financiële baten wél in de gemeente blijven maar de direct omwonenden relatief minder profiteren dan andere bewoners. Dit kan gebeuren als de opbrengsten van energieopwekking door lokaal eigendom besteed worden aan algemene projecten zoals een zwembad of een sporthal. Direct omwonenden van een wind- of zonnepark hebben hier niet altijd baat bij, terwijl zij wel de meeste lasten dragen. Vooral bij publiek eigendom waarbij de gemeente de opbrengsten verdeelt kan dit volgens een geïnterviewde een knelpunt zijn omdat met name het gemeentebelang behartigd wordt.

2| Lokaal eigendom als verdienenmodel

Lokaal eigendom kan door lokale partijen als verdienenmodel beschouwd worden. Als de winst gaat naar een klein aantal lokaal gevestigde grondeigenaren of (agrarische) ondernemers heeft de rest van de lokale omgeving daar mogelijk geen baat bij. Lokaal eigendom als

verdienmodel kan voor omwonenden daarom oneerlijk voelen. Ook de verdeling van winsten uit energieopwekking onder de leden van energiecoöperaties is niet noodzakelijkerwijs eerlijk, want niet elke bewoner of omwonende is lid van een energiecoöperatie.

3| Meervoudige waardecreatie

Waardecreatie gaat naast financiële of economische waarde over ecologische en sociale waarde. Het zonnepark de Groene Weuste is hier een goed voorbeeld van (zie tekstbox rechts). Volgens sommige geïnterviewden zijn de huidige afwegingskaders vooral gericht op economische waarde. Met andere vormen van waardecreatie op andere vlakken (bijvoorbeeld sociaal of landschappelijke waarde) wordt daardoor onvoldoende rekening gehouden. Projecten met een maatschappelijke meerwaarde worden hierdoor benadeeld. Dit gaat ten koste van de lokale omgeving en van de ervaren rechtvaardigheid in lokaal eigendom.

4| Financiële drempels

Initiatiefnemers van een wind- of zonnepark moeten investeringsbedragen en leges betalen om mee te kunnen ontwikkelen. In het geval van wind zijn deze bedragen vaak te hoog voor een energiecoöperatie. Een voorbeeld: Bij een windpark van €4 miljoen met 50% lokaal eigendom, is het instapbedrag 10%. Een lokaal initiatief moet €200.000 inleggen om risicodragend en gelijkwaardig mede-eigenaar te worden. Te hoge instapbedragen (zoals 25% bij het LEI-F fonds van de Provincie Overijssel) werden als onrechtvaardig en ineffectief

Meervoudige waarde voor de omgeving: De Groene Weuste

Stichting Duurzaam Wierden-Enter was haar eigen projectontwikkelaar voor het zonnepark De Groene Weuste. Door grip te hebben op het proces kon zij extra waarde voor de omgeving creëren:

- Het park is aangelegd door lokale bedrijven in samenwerking met statushouders, mensen met afstand tot de arbeidsmarkt en werkzoekenden.
- Gezamenlijk werken aan een zonnepark heeft de sociale verbindingen versterkt.
- Er is kennis en expertise opgedaan op het gebied van projectontwikkeling. Deze kennis kan wederom bijdragen aan het behoud van werkgelegenheid in de regio.

Zonnepark De Groene Weuste
©Stichting Duurzaam Wierden-Enter, 2024

ervaren, waardoor zij het streven naar lokaal eigendom ondermijnen.

Als energiecoöperaties er niet in slagen om risicovol mee te ontwikkelen kunnen zij na de financial closing instappen. Hier moeten zij echter hogere bedragen betalen om de ontwikkelaar voor het risico in eerdere fases te vergoeden. Voor lokale energiecoöperaties is dit niet altijd aantrekkelijk omdat zij én geen zeggenschap in de eerste fase hebben én hogere kosten voor het (mede)eigenaarschap betalen.

5| Koppeling met energiearmoede

Als een energiecoöperatie zeggenschap over de opbrengsten van een energieproject heeft, kan zij er voor kiezen om dit voor de bestrijding van energiearmoede in te zetten. Uit dit onderzoek blijkt dat het aanpakken van energiearmoede in Overijssel door middel van lokaal eigendom (nog) niet gebruikelijk is.

Daarnaast is het voor mensen met lagere inkomens lastiger om financieel te investeren in lokale projecten. In gebieden, wijken en gemeenten waar het inkomen relatief laag is, is het lastiger om bewoners mee te laten investeren in projectontwikkeling, wat het moeilijker kan maken om lokale projecten te realiseren. De zorg dat lokaal eigendom onvoldoende aansluiting vindt bij het aanpakken van energiearmoede werd door meerdere bevroegden geuit.

Procedurale rechtvaardigheid

1| Zeggenschap

Zeggenschap werd door veel geïnterviewden als een essentieel onderdeel van lokaal eigendom genoemd. Hierachter zit de gedachte dat door lokaal eigendom de energievoorziening gedemocratiseerd kan worden. Bepaalde vormen van financiële participatie worden als onrechtvaardig ervaren omdat zij geen of weinig zeggenschap geven. Voorbeelden hiervan zijn het aanbieden van obligaties, omgevingsfondsen en omwonendenvergoedingen. In dat opzicht bekritiseren bevroegden dat sommige commerciële partijen belang hebben bij “marginale vormen” van lokaal eigendom die de omgeving geen zeggenschap geven.

Het eigenaarschap van een energie-installatie door één grondeigenaar op haar of zijn eigen grond wordt door sommigen niet als lokaal eigendom beschouwd omdat de omgeving geen zeggenschap en geen toegang heeft (naast minder toegang tot financiële voordelen, zie 2| [Lokaal eigendom als verdienmodel](#)).

Het verschil tussen **zeggenschap in de ontwikkelfase** versus **zeggenschap in de exploitatiefase** bleek eveneens belangrijk. Zeggenschap in de ontwikkelfase van een project is cruciaal omdat bewoners en energiecoöperaties mee kunnen beslissen over zaken die hen aangaan. Bij een windpark gaat dit bijvoorbeeld over het aantal molens, het type molen, stilstand voorzieningen en de keuze van ontwikkelpartners. Sommige respondenten vonden dat enkel zeggenschap in de exploitatiefase onvoldoende is om rechtvaardigheid te borgen.

Tegelijkertijd kunnen er bewoners en energiecoöperaties zijn die geen of weinig interesse hebben in zeggenschap in de ontwikkelfase omdat zij financiële opbrengsten belangrijker vinden. Dit toont dat de invulling van rechtvaardigheid context-afhankelijk is.

De rechtsvorm die een bewonerscollectief kiest kan gevolgen hebben voor de mate van zeggenschap. Bij een energiecoöperatie is de democratische besluitvorming door middel van een algemene ledenvergadering en het stemrecht geborgd. Een stichting daarentegen werd door sommige interviewpartners als ondemocratisch beschouwd omdat er geen leden met stemrecht zijn.

2| Transparantie

Respondenten kaartten een gebrek aan transparantie tussen verschillende partijen aan:

Tussen energiecoöperatie en gemeente. Een gemeente heeft een groot aantal taken, verantwoordelijkheden en processen. Voor energiecoöperaties is het niet altijd duidelijk welke procesmatige lijnen een gemeente heeft uitgezet. Het risico bestaat dat een energiecoöperatie op processen inzet waarvan de gemeente al heeft besloten dat ze niet doorgaan. Vanuit een aantal energiecoöperaties bestaat de wens dat de relaties transparanter worden om onzekerheden en het risico op gestrande investeringen te verminderen.

“Ik ben wel een beetje bang dat ik gewoon duizenden uren erin heb gestopt als vrijwilliger [...] omdat ik gewoon hier echt in geloof. En dan door de gemeente gezegd wordt van ‘Ja, maar wij hebben de wet aan onze kant en wij hebben de macht. Wij mogen die besluiten ook nemen en zo gaan we het doen.’”

Bestuurslid van energiecoöperatie in Twente

Tussen bewoners en gemeente kan een gebrek aan transparantie leiden tot grote weerstand onder bewoners. Het geval van een windpark in West-Overijssel maakt dit duidelijk: De gemeente wees geen locatie voor een windpark aan vanwege weerstand vanuit de omwonenden in het zoekgebied. Bij de bewoners ontstond de indruk dat dit zoekgebied van tafel was. Later wees de Provincie vanuit haar rol als bevoegd gezag de

locatie in dit zoekgebied aan, tot grote frustratie van de bewoners. Een deel van de frustratie had kunnen worden voorkomen door gaandeweg transparant te zijn over het proces en de rol van de Provincie erin.

Andersom kan transparantie richting de overheid ook relevant zijn voor rechtvaardigheid. Bij een zonnepark in Twente is er een omgevingsfonds ingericht om financiële participatie te borgen. Het beheer van dit fonds door omwonenden vindt de gemeente echter “ondoorzichtig” blijkt uit een van de interviews. Dit laat wantrouwen tegenover burgerinitiatieven zien en daarmee ondermijning van het streven naar lokaal zeggenschap.

Tussen energiecoöperaties en projectontwikkelaars

Het is een gangbare procedure dat projectontwikkelaars contracten met grondeigenaren afsluiten over grondposities. Deze afspraken worden echter niet altijd openbaar gemaakt. In een geval in West-Overijssel leidde het gebrek aan transparantie over contracten met grondeigenaren en over de kostenstructuur van de ontwikkelaar tot een vertrouwensbreuk tussen een lokale energiecoöperatie en de ontwikkelaar.

Het advies van een van de geïnterviewden is: Wees aan de voorkant duidelijk waar je transparant over kan zijn en waarover niet. Geef de reden aan, bijvoorbeeld omdat er meerdere belangen spelen. Schets het proces en op welk moment je wel opener kan praten. Op deze manier kunnen actoren die vanwege hun positie niet alles kunnen vertellen wel transparant zijn, vertrouwen scheppen en verwachtingen managen.

3| Gelijkwaardigheid & gelijk speelveld

Veel lokale energieinitiatieven leunen op een klein groep vrijwilligers met beperkte kennis en financiële middelen. Hierdoor ontstaan er geregeld knelpunten in termen van capaciteiten en continuïteit. Voor individuele burgers of omwonenden geldt dit des te meer omdat zij zich vaak (nog) niet georganiseerd hebben in een collectief. De volgende handvatten voor gelijkwaardigheid zijn door geïnterviewden en workshop deelnemers genoemd:

Handvatten voor gemeenten

Het opnemen van de ambitie van 50% lokaal eigendom in het gemeentelijke beleid kan een belangrijke stimulus zijn, maar vertaalt zich in de praktijk niet altijd in het nemen van actie. Bewoners(initiatieven), energiecoöperaties en soms ondernemers hebben verschillende vormen van ondersteuning nodig om lokaal eigendom in de praktijk te borgen: financiële toezeggingen, vakkennis over projectontwikkeling en lokaal eigendom, procesbegeleiding, samenwerkingen en erkenning. Deze soorten ondersteuning kunnen energiecoöperaties in staat stellen om in de ontwikkelfase als gelijkwaardige partners mee te kunnen doen.

“Als je zegt, we willen 100% lokaal eigendom, eigenlijk stel je dan een hele onfatsoenlijke vraag als je als gemeente niet klaar staat om vervolgens daarbij te helpen.”

Gemeenteambtenaar West-Overijssel

Handvatten voor en door coöperatieve samenwerkingen

Naast overheden hebben koepelorganisatie van energiecoöperaties een grote rol in het professionaliseren van lokale energieinitiatieven. In Overijssel is de Energiecoöperatie Overijssel (ECO) opgericht om lokale initiatieven in de uitvoering te versterken. In Twente bestaat het samenwerkingsverband Lokale Energieinitiatieven Twente (LEI-T) dat lokale initiatieven probeert een gezamenlijke stem richting de politiek te geven. In West-Overijssel profiteren een aantal coöperaties van de samenwerking met [LEI-S](#) (Lokale energieinitiatieven Stimulering). Verder zijn er kleinere, soms provinciegrensoverschrijdende samenwerkingen, zoals die tussen Deventer EC en Lochem Energie (Gelderland) aan windpark Deventer A1 of tussen EC Steenwijkerland en de Gebiedscoöperatie Zuidwest Drenthe. Deze initiatieven versterken elkaars financiële slagkracht, lobbycapaciteit en kennis over de lokale omgeving.

Handvatten voor ontwikkelbedrijven

Voor het ontwikkelen van een wind- of zonnepark zijn onder meer financiële, technische en juridische expertise en menskracht nodig. Vergeleken met lokale initiatieven beschikken commerciële ontwikkelaars vaak over meer kennis, ervaring, financiële slagkracht en een professional netwerk. In sommige gevallen gebruiken commerciële ontwikkelaars hun capaciteiten om een lokaal energieinitiatief - in samenwerking met de gemeente - te ondersteunen. Commerciële ontwikkelaars kunnen profiteren van de kennis van de lokale coöperatie over de omgeving. Van een interviewpartner hoorden wij

dat zij de samenwerking met een commerciële partij daarom actief opzoeken.

Desalniettemin zien zowel projectontwikkelaars als energiecoöperaties de gemeente graag het voortouw nemen om lokale burgercollectieven te stimuleren.

Empowerment van energieinitiatieven door gemeenten

Het opnemen van de ambitie van 50% (of meer) lokaal eigendom in het beleid is een begin. Daarnaast moeten energiecoöperaties in de praktijk ondersteund worden. Ingrediënten voor een rijke voedingsbodem voor geprofessionaliseerde energiecoöperaties zijn:

- Gelden beschikbaar stellen voor onderzoeken, zalen en bekostiging.
- Open lijnen naar de gemeente toe, "24 uur per dag, 7 dagen in de week"
- Opdrachten uitbesteden aan coöperaties om hun groeiproces te helpen
- Zorgvuldige erkenning van de belangen, identiteiten en de geschiedenis van energiecoöperaties.

Meer informatie over verbetering van samenwerkingen tussen gemeente en energiecoöperaties is te vinden in het rapport [Opgroeiruimte](#) van Energie Samen en Duurzaam Door.

4| Inclusiviteit van of door coöperaties?

Het ledenbestand en bestuur van energiecoöperaties bestaat niet zelden uit gepensioneerde, hoogopgeleide mannen. Vandaar dat er vanuit rechtvaardigheidsperspectief soms felle kritiek op de representativiteit van energiecoöperaties voor de

brede bevolking bestaat. Hiertegenover staat een ander rechtvaardigheidsknelpunt: Kan men verwachten dat mensen die weinig tijd en energie te besteden hebben, actieve leden van een energiecoöperatie worden? Vanuit ethisch perspectief luidt het antwoord vaak nee, want het runnen van een energiecoöperatie vraagt veel tijd. Een geïnterviewde pleit er daarom voor om te kijken naar wat coöperaties dóen in plaats van naar hoe divers het ledenbestand is.

"Ik vind dat echt heel jammer dat we dan opeens alleen maar gaan kijken naar de inclusiviteit van [energiecoöperaties]. Dat doen we [...] ook niet met een voetbalclub, hè?"

Beleidsmedewerker
Nationaal Programma RES

5| Zeggenschap in projectvergunning

Een ander spanningsveld doet zich voor op het gebied van afwegingscriteria voor projectontwikkeling. De Provincie Overijssel is het bevoegd gezag en bepaalt met name vanuit ruimtelijke criteria welke projecten worden vergund. Lokaal eigendom is hierbij van ondergeschikt belang. Gemeenten zouden daarom liever kunnen bepalen aan welke criteria zij projectaanvragen toetsen. Op deze manier zou een aantal gemeentes lokaal eigendom binnen hun gemeentegebied beter willen borgen.

Rechtvaardigheid door erkenning

Onrechtvaardigheid door miskenning wordt in Overijssel met name veroorzaakt door

onterechte aannames over de belangen van andere partijen, blijkt uit de workshops (waarin we met perspectief wisselingen werkten) en interviews. Dit kan leiden tot gevoelens van onrechtvaardigheid, wantrouwen en frustratie. De miskenning wordt vaak zichtbaar in de interactie tussen twee verschillende actoren.

1| Tussen gemeente en energiecoöperatie

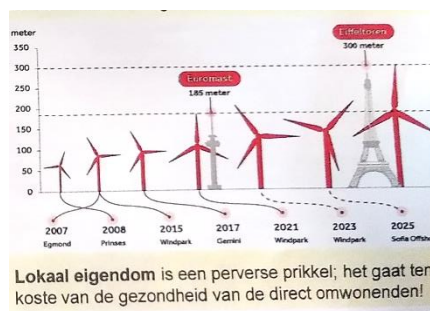
Leden van energiecoöperaties voelen zich miskend wanneer een gemeente niet of nauwelijks onderscheid maakt tussen een coöperatief en een commercieel project. Bij voorbeeld voelden leden van energiecoöperaties in West-Overijssel zich niet erkend omdat de gemeente hun onder de categorie marktpartij schaarde. Dit voelde onrechtvaardig omdat zij geen winst nastreven.

In het verlengde daarvan kan een gemeente het verstrekken van leges voor een coöperatief project volstrekt logisch vinden. Een energiecoöperatie daarentegen zou kunnen verwachten dat zij hiervan vrijgesteld wordt omdat zij bijdraagt aan het maatschappelijke belang. Het opleggen van leges kan ertoe leiden dat de coöperatie zich niet gezien en gewaardeerd wordt. Een gemeenteambtenaar kan op haar beurt voelen alsof er niet begrepen wordt dat zij aan bestaande wet- en regelgeving gebonden is.

Wantrouwen bestaat vanuit gemeenten ook over de mate van professionaliteit van energiecoöperaties. Uit de interviews blijkt dat als de professionaliteit in twijfel wordt getrokken bij een energiecoöperatie de indruk kan ontstaan dat de gemeente niets uit handen wil geven of haar eigen burgers wantrouwt.

2| Tussen bewoners en energiecoöperatie

Het grootste deel van lokale energiecoöperaties heeft geen winstoogmerk en laat de opbrengsten van energieopwekking ten goede komen aan de omgeving. Desalniettemin kunnen bewoners twijfelen aan de intenties van energiecoöperaties. Zij veronderstellen bijvoorbeeld dat lokale initiatieven wél een winstoogmerk hebben, in opdracht van de gemeente werken of verantwoordelijk zijn voor de komst van windmolens. Lokale energieinitiatieven voelen zich hierdoor gedeeltelijk miskend. Andersom kunnen bewoners voelen dat hun belangen niet behartigd worden. Dit kan onder andere leiden tot openlijke weerstand tegen lokaal eigendom vanuit omwonenden, zie figuur 4.

Figuur 4: Flyer van actiegroep windturbines in Twente: Lokaal eigendom als "perverse prikkel"

Desondanks voelen bewoners zich volgens onze respondenten over het algemeen beter vertegenwoordigd door een energiecoöperatie dan bijvoorbeeld door een commerciële ontwikkelaar.

3| Tussen energiecoöperatie en wijk- of buurtinitiatief

Naarmate energiecoöperaties doorgroeien zoeken zij vaak aansluiting bij kleinere duurzaamheids- of

"Op het moment dat jij je bezig gaat houden met windenergie dan loop je het risico dat je een vrachtauto asbest afval in je voortuin krijgt."

Bestuurslid lokaal energie-initiatief in Twente

energieinitiatieven op wijk- en buurniveau. Bij kleinschalige initiatieven kan er wantrouwen heersen tegenover de "grotere" energiecoöperatie. Er wordt bijvoorbeeld aangenomen dat een grotere energiecoöperatie geen zicht heeft op de belangen in de wijk, of dat zij in dienst van de gemeente staat.

4| Tussen bewoners en projectontwikkelaars

De betrokkenheid van een (semi)commerciële ontwikkelaar kan rechtvaardigheidskwesties met zich meebrengen. Een medewerker van een projectontwikkelaar gaf aan dat bewoners soms veronderstellen dat het bedrijf alleen maar voor haar eigen opbrengsten energieprojecten ontwikkelt. Zij ervaarde dit als miskenning, omdat zij voelt dat zij met haar werk wel degelijk een bijdrage aan een schone, leefbare toekomst voor iedereen levert. Het wantrouwen jegens een ontwikkelaar kan worden verklaard door vele voorbeelden waarin wél voornamelijk een financieel eigenbelang wordt nagestreefd.

5| Tussen bewoners en gemeente

De gemeente heeft een centrale rol in de participatie en communicatie rondom nieuwe wind- en zonprojecten. De interacties tussen bewoners en gemeenten kan tot miskenning leiden, bijvoorbeeld doordat

bewoners vinden dat zij niet gehoord worden tijdens inloopavonden of informatiebijeenkomsten. Een geïnterviewde beveelt aan om bij een informatieavond voor een onafhankelijke en "stevige voorzitter" te zorgen. Diegene zorgt ervoor dat alle vragen en zorgen van bewoners op tafel komen in plaats van dat er alleen maar wordt gezonden.

Bewoners erkennen en in staat stellen bij te dragen: Gemeente Dalfsen & Nieuwleusen

Uitgangspunt van de Gemeente Dalfsen is dat bewoners in staat moeten worden gesteld om bij te dragen aan de ambitie van 100% lokaal eigendom. De gemeente erkende dat voor een succesvolle ondersteuning van bewoners vooral vertrouwen nodig is. Hiervoor heeft de gemeente onder andere het volgende gedaan:

- Aan de voorkant duidelijkheid geven, 'er gaan hier windmolens komen.'
- Een onafhankelijke procesbegeleider met de nodige soft skills aanstellen.
- Zorgen van bewoners serieus nemen, bijvoorbeeld door hier expliciet op in te gaan of extra onderzoek uit te laten voeren.

Mede door de ondersteuning van de gemeente en ondanks kritiek vanuit omwonenden heeft de energiecoöperatie Nieuwleusen Synergie twee windmolens in 100% lokaal eigenaarschap ontwikkeld zonder dat er enige bezwaarschrift werd ingediend. Bekijk [deze video](#) van Nieuwleusen Synergie voor het volledige verhaal.

5. Conclusie

Knelpunten

De bevindingen uit dit deelonderzoek van JustRES laten zien dat rechtvaardigheid en lokaal eigendom niet altijd hand in hand gaan. In Overijssel werden er 15 knelpunten met betrekking tot procedurele, distributieve en erkenningsrechtvaardigheid geïdentificeerd.

Het NPRES heeft begin 2024⁸ een aantal uitdagingen met betrekking tot lokaal eigendom geïdentificeerd:

- Bewonerscollectieven hebben van de wet dezelfde status als commerciële partijen, bij voorbeeld bij het aanvragen van vergunningen voor zonnepanelen en windprojecten.
- Naarmate energietoelagen professionaliseren worden zij door gemeenten als serieuze partner beschouwd. Daarmee vervaagt het onderscheid met een marktpartij. Tegelijkertijd is het voor een geprofessionaliseerde coöperatie een uitdaging om de lokale identiteit vast te houden.
- Als energietoelage kun je als verlengstuk van de overheid worden gezien. Dit vraagt om rolzuiverheid.

Deze uitdagingen werden door dit onderzoek bevestigd. Wat dit onderzoek bijdraagt in het gesprek over lokaal eigendom is dat het de inventarisatie van knelpunten heeft uitgebreid. Nog belangrijker is het inzicht dat er bij het streven naar lokaal eigendom niet alleen bestuurlijke, wettelijke of

technische barrières komen kijken. Lokaal eigendom is inherent verbonden aan kwesties over wie zich erkend voelt, welke procedures als eerlijk worden ervaren en hoe lokaal eigendom tot (on)eerlijke verdelingen kan leiden. Een rechtvaardigheidsperspectief op lokaal eigendom is in staat om de sociale fricties, de weerstand en vertrouwensgebrek in de regionale energietransitie beter te duiden dan bijvoorbeeld enkel een bestuurlijk of technisch perspectief.

Rechtvaardigheidsdilemma's

De bevindingen tonen aan dat het adresseren van energierechtvaardigheid geen eenvoudige opgave is. In sommige gevallen bestaan er namelijk spanningsvelden tussen meerdere aspecten van rechtvaardigheid. In de workshops en interviews met belanghebbenden werden de geïdentificeerde knelpunten verder besproken. De vraag aan de deelnemers was om te duiden hoe verschillende knelpunten voor rechtvaardigheid zich tot elkaar verhouden. Uit deze gesprekken kwamen vier overkoepelende rechtvaardigheidsdilemma's met betrekking tot lokaal eigendom naar voren.

Overvragen van bewoners vs. gebrek aan zeggenschap

Rechtvaardigheid in procedures wordt geborgd door bewoners vroegtijdig in gebieds- en beleidsprocessen te betrekken. Dit geldt ook voor lokaal

eigendom. Veel bewoners hebben echter niet de tijd, kennis, de interesse of de ruimte om in dergelijke processen mee te doen. Het dilemma bestaat daarin dat recht gedaan moet worden aan het belang van bewoners om niet mee te doen terwijl een eerlijke procedure afhankelijk is van enige mate van burgerbetrokkenheid. Dit dilemma wordt nog duidelijker als het gaat om het betrekken van huishoudens in energiearmoede. Ontzorgd worden kan voor veel huishoudens prettig zijn, maar tegelijkertijd staat dit op gespannen voet met het erkennen van de eigen kracht van deze bewoners. Hieraan verbonden is de vraag hoe representatief een energietoelage voor de lokale bevolking moet zijn om procedurele rechtvaardigheid te kunnen leveren. Aan de ene kant kan een divers ledenbestand bijdragen aan een inclusievere energietransitie, aan de andere kant kan een energietoelage inclusief zijn door een brede groep bewoners mee te laten profiteren zonder dat deze lid hoeven te zijn. Initiatieven om energiearmoede te bestrijden en burgerbetrokkenheid te vergroten gebaseerd op lokaal eigendom moeten sensitief voor deze spanningsvelden zijn.

Lokale identiteit vasthouden vs. professionalisering

Energietoelagen moeten professionaliseren om bij te kunnen dragen aan de doelstelling van (minstens) 50% lokaal eigendom. Waar energietoelagen aanvankelijk geworteld zijn in de lokale omgeving, verandert

⁸ Zie deze [video van het NPRES over lokaal eigendom](#)

hun werkwijze, capaciteit en geografische reikwijdte naarmate zij professionaliseren. Ook gaat de energiecoöperatie steeds meer samenwerken met de gemeente en andere, meestal externe partijen om projecten te realiseren.

Kleinere buurt- en wijkiniciatieven en bewoners kunnen zich hierdoor minder goed in de energiecoöperatie herkennen. Dit kan leiden tot weerstand vanuit de bewoners, stroeve samenwerkingen met lokaal ingebedde initiatieven en interne frictie bij een energiecoöperatie.

Transparantie vs. organisatiebelang

Een gebrek aan transparantie werd door energiecoöperaties en bewoners als een groot knelpunt ervaren. De terughoudendheid van overheden en marktpartijen om informatie te delen heeft met de politieke of economische belangen van deze organisaties te maken. In sommige gevallen kan transparantie richting externen juist voor sterke interne fricties zorgen, bijvoorbeeld tussen collega's onderling of tussen ambtenaren en het bestuur, of het kan leiden tot politieke weerstand. Deze belangen moeten erkend worden terwijl tegelijkertijd recht gedaan moet worden aan de noodzaak voor transparante besluitvormingen en het al dan niet ongevraagd verstrekken van volledige, juiste en relevante informatie.

Financiële participatie vs. gebrek aan investeringskracht

Zon- en vooral windprojecten zijn met hoge investeringen gemoeid. Niet iedereen in de omgeving heeft het vermogen of de juiste informatie om hierin mee te doen. Door

bewoners met meer investeringskracht te bevoordelen, kan lokaal eigendom bijdragen aan een onrechtvaardige verdeling. Er zijn initiatieven die de prijzen van obligaties omlaag brengen (tot wel €50 per obligatie).

Maar ook lagere instapbedragen kunnen voor bewoners in een sociaaleconomisch zwakkere situatie een drempel vormen. Naast financiële capaciteit moeten bewoners over voldoende vertrouwen beschikken dat het aanbod daadwerkelijk in hun belang is. Uit de werksessie blijkt dat dit vertrouwen vaak laag is. In dat opzicht is het dilemma dat degenen die de financiële baten het hardst nodig zouden hebben, vaak het moeilijkst te betrekken zijn vanwege gebrek aan investeringskracht en vertrouwen in de propositie.

Ontwerpprincipes voor rechtvaardiger lokaal eigendom

Naast het identificeren van knelpunten richtte dit onderzoek zich op het formuleren van handelingsperspectieven en ontwerpprincipes voor rechtvaardig lokaal eigendom. In co-creatie met beleidsactoren en initiatiefnemers tijdens de werksessie van 9 oktober 2024 werd een aantal ontwerpprincipes voor rechtvaardigheid in relatie tot lokaal eigendom ontwikkeld.

1. Creëer opgroei- en experimenteerruimte

In de basis betekent opgroei- en experimenteerruimte dat de samenwerking tussen gemeente en bewonerscollectief doorgaat ook als er fouten gebeuren of tegenvallers zijn. Hiermee

kunnen problemen die te maken hebben met miskenning en gebrek aan transparantie tussen gemeente en energiecoöperatie overbrugd worden. Voor alle tools die horen bij 'opgroei- en experimenteerruimte' bezoek de [website van Duurzaam Door](#). Opgroei- en experimenteerruimte werd als versterkende factor benoemd om een gelijk speelveld voor energiecoöperaties en marktactoren te scheppen.

Gerelateerd aan opgroei- en experimenteerruimte is het inrichten van experimenteerruimte. Dit is bijvoorbeeld een regelluwe zone die door de gemeente is aangewezen. Experimenteren richt zich op het vergaren van nieuwe inzichten door bepaalde parameters bewust te verschuiven en ruimte voor fouten te creëren. Experimenteerruimte moet wettelijk geregeld zijn binnen de Gemeente, de Provincie of het Rijk.

2. Creëer gelijk speelveld

Gekoppeld aan het probleem van een ongelijk speelveld voor bewonersinitiatieven werd het ontwerpprincipe "Creëer gelijk speelveld" voorgesteld. Dit houdt onder andere in dat er gelijkheid bestaat tussen civiel-publieke en publieke-private samenwerkingen en dat bewonerscollectieven gekoppeld zijn aan koepelorganisaties zodat zij gebruik kunnen maken van kennis en netwerken. Gemeenten hebben een centrale rol in het creëren van zo'n speelveld: Door middel van beleid geven zij kaders en hebben zij een signalerende functie. Beleid alleen is echter onvoldoende om een gelijk speelveld te creëren – een gemeente moet ook handelen door praktische ondersteuning te bieden.

3. Richten op welzijn

Aanvullend werd het ontwerpprincipe "Richten op welzijn" geformuleerd. Dit begint met de constatering dat het neoliberale systeem "failliet" is, i.e. dat wij als gevolg van het neoliberale marktparadigma in een polycrisis zitten en het huidige systeem niet toekomstbestendig is. De focus moet dus gaan verschuiven van financiële winstmaximalisatie naar het creëren van welzijn.

4. Meer ontwerpprincipes

Daarnaast zijn de volgende ontwerpprincipes uit het onderzoekstraject voortgekomen:

- Als uitgangspunt werd het streven naar 100% lokaal eigendom benadrukt. **100% lokaal eigendom is de basis.**
- Verder moet de betrokkenheid en het meeprofiteren van de lokale bevolking door middel van lokaal eigendom voor de **lange termijn**

vastgelegd worden. Dus zowel in de ontwikkelingsfase (aanbesteding, uitvoering) als in de operationele (exploitatie) en in de eindfase (de-commissie, repowering) van een project moet duidelijk zijn hoe bewoners of de omgeving (mee) kunnen profiteren.

- **Integraliteit in de planning** betekent onder andere dat in de planning rekening gehouden moet worden met de warmte- en elektriciteitsvoorziening van en door energie-gemeenschappen.
- Er zou naast een omgevingsfonds een **maatschappelijk fonds** moeten bestaan. Het maatschappelijk fonds heeft niet als doel om omwonenden voor de 'lasten' te compenseren, maar als expliciet doel het verminderen van de sociaaleconomische ongelijkheden. Dit wordt mogelijk

gemaakt door de baten van energieprojecten te herverdelen.

Deze ontwerpprincipes werden in de context van Overijssel geformuleerd. De verwachting is dat zij grotendeels ook op andere RES-regio's van toepassing zijn. Voor de toekomst bevelen wij aan deze ontwerpprincipes in de praktijk toe te passen en met groepen van diverse belanghebbenden over de toepasselijkheid ervan te reflecteren.

Wij hopen met dit rapport beleidsactoren sensitiever te maken voor de ethische kwesties rondom lokaal eigendom. Het raamwerk van energierechtvaardigheid biedt handvatten om deze uitdagingen herkenbaar en bespreekbaar te maken. Vanuit daar kan het gesprek gevoerd worden hoe *rechtvaardig* lokaal eigendom kan worden nagestreefd.

Colofon

Hoofdauteur

Jordan Young, MSc (Milieubeleid, Wageningen University & Research)

jordan1.young@wur.nl

Medeauteurs

Bas van Vliet, dr. (Milieubeleid, Wageningen University & Research)

bas.vanvliet@wur.nl

Sanneke Kloppenburg, dr. (Milieubeleid, Wageningen University & Research)

sanneke.kloppenburg@wur.nl

Tamara Metze, prof. dr. (Techniek, Bestuur en Management, TU Delft)

t.a.p.metze@tudelft.nl

Datum

15 december 2024

DOI

<https://doi.org/10.18174/684664>

Copyright licentie

Gepubliceerd onder een [CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) licentie.

Foto titelpagina

©Nieuwleusen Synergie, 2024

Het JustRES project is een samenwerking tussen Wageningen University & Research, Provincie Overijssel, Natuur- en Milieu Overijssel, Saxion Hogeschool en Pure Energie, gefinancierd door NWO-MARET. Meer informatie op de [website van JustRES](#).

Met dank aan alle deelnemers van dit onderzoek.

Wageningen University & Research Postbus 47
6700 AB Wageningen
T 0317 48 07 00
www.wur.nl

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.800 medewerkers (6.000 fte) en 12.900 studenten behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.